

ÉLŐNYELVI KUTATÁSOK ÉS A DIALEKTOLÓGIA

VÁLOGATÁS A 19. ÉLŐNYELVI KONFERENCIA
– MAROSVÁSÁRHELY, 2016. SZEPTEMBER 7–9. –
ELŐADÁSAIBÓL

Szerkesztette
BENŐ ATTILA
FAZAKAS NOÉMI

KOLOZSVÁR
2017

Kötetünk megjelentetésének támogatásáért köszönetet mondunk
a Communitas Alapítványnak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek,
a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kara
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének

A kiadást támogatta:

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

A benyújtott kéziratokat és e kötet cikkeit lektorálták:
Benő Attila, Bodó Csanád, Fazakas Noémi, Hattay Helga, Heltai János Imre, Heltai Pál,
Kontra Miklós, Petteri Laihonon, Péntek János, Simoncsics Péter, Sorbán Angella,
Szentgyörgyi Rudolf, Vargha Fruzsina Sára

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektor: András Zselyke
Műszaki szerkesztés: Virág Péter
Borítóterv: Bodó Zalán

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Élőnyelvi kutatások és a dialektológia / szerkesztette: Benő Attila és Fazakas Noémi. - Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017
ISBN 978-606-739-085-8

I. Benő, Attila (ed.)
II. Fazakas, Noémi (ed.)

811.511.141

TARTALOM

Előszó	7
PLENÁRIS ELŐADÁSOK	9
DENNIS R. PRESTON	
The Perception of Language Differences: Why Should You Care?	11
BORBÉLY ANNA	
Fenntartható kétnyelvűség magyarországi közösségekben.....	27
BODÓ CSANÁD	
Mediatizált nyelvjárások.....	38
SZEKCIÓ-ELŐADÁSOK	51
BENŐ ATTILA	
<i>Portás vagy kapus? Egy regionális norma a szociális változók kontextusában</i>	53
BIRÓ ENIKŐ	
Nyelvek, iskolai nyelvi tájképek kisebbségi környezetben	61
BOTH CSABA ATTILA	
A székelyföldi nyelvjárások atlasza anyagának állapota és felhasználási lehetőségei ..	71
ERDÉLY JUDIT	
„Tanárnőnek tisztelettel jelentem!” Kapcsolati nyelvi formák az iskolai kommunikációban	80
FAZAKAS NOÉMI	
Nyelvjárások fordítása és tolmácsolása	89
GY. BAZSIKA ENIKŐ	
Változó dialektusok Göcsej és Hetés területén. Nyelvjárási hangtani jelenségek változásának vizsgálata	100
HELTAI JÁNOS IMRE	
A nyelvi hátrányos helyzet paradigmájának kritikája: zombik az iskolában	110
NÉMETH MIKLÓS	
<i>E/ö</i> váltakozás hatvan évnél idősebb szegediek beszédében.....	122
SÁROSI-MÁRDIROSZ KRISZTINA MÁRIA	
Az erdélyi magyar fordítók viszonyulása a nyelvhelyességi normákhoz	131
SINKOVICS BALÁZS	
A szegedi 60 év fölöttiek nyelvi attitűdjei.....	144
VÖRÖS FERENC	
Állandóság és változás a magyarországi családnévállomány egy sajátos szeletében.	152
MŰHELYELŐADÁSOK	165
BEKK – Hogyan is beszélnek Budapesten?	167
BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA–VARGHA FRUZZSINA SÁRA	
A Budapesti Egyetemi Kollégiumi Korpusz. Elméleti és módszertani kérdések	169
KRESZTYANKÓ ANNAMÁRIA	
Etnicitáskonstrukciók a fiatalok nyelvi interakcióiban	178

SZABÓ GERGELY

Obszcenitások és megítélésük hétköznapi társalgásokban
és metadiskurzusokban186

BARABÁS BLANKA

Gendersztereotípiák (de)konstruálása a nyelvhasználatban195

Bevonódás, esélyteremtés, részt vevő nyelvi tervezés:

a JelEsély projekt céljai, eredményei, innovációi 203

BARTHA CSILLA–HOLECZ MARGIT

Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája:

A JelEsély projektum céljai, módszerei és eredményei.....205

BARTHA CSILLA–HOLECZ MARGIT

Jelnyelvi-élőnyelvi szótárépítés a 21. században –

A korpusznyelvészet új perspektívái.....213

HÁMORI ÁGNES–NAGYNÉ KISS ANNA–ROMANEK PÉTER ZALÁN–TARR ZOLTÁN–

TÜCSÖK DOROTTYA

Jelnyelvi hozzáférés és átjárhatóság: A JelEsély szótár és jelkincstár tartalmi

jellemzői és technikai megvalósítása – képekkel.....226

HOLECZ MARGIT–BARTHA CSILLA

A Magyar jelnyelvi korpusz: A (szociolingvisztikai) kutatások új lehetőségei

és kihívásai241

BOKOR JULIANNA–HÁMORI ÁGNES–NAGYNÉ KISS ANNA

A magyarországi siketoktatás gyakorlatáról az iskolai vizsgálatok tükrében252

Uráli nyelvek digitális térben 275

KOZMÁCS ISTVÁN

A tagadó szerkezet változása az udmurtban.....277

BÍRÓ BERNADETT–SIPŐCZ KATALIN

Manysi nyelvről – manyisi nyelven285

A kötet szerzői.....296

NYELVJÁRÁSOK FORDÍTÁSA ÉS TOLMÁCSOLÁSA

1. Bevezető

A fordítási és tolmácsolási gyakorlatban, illetve a képzés során kihívást jelent azoknak a beszédmódoknak a fordítása és tolmácsolása, amelyeket nyelvjárás(ias)ként szoktunk meghatározni. A hallgatók és gyakorló fordítók számos esetben megfogalmazzák azt a kérdést, hogy ezeket hogyan fordítsák: sztenderdre-e, illetve ha nem, milyen nyelvváltozatnak feleltessék meg a forrásnyelvi szöveget.

A tanulmány alapját képező vizsgálatot magyar munkanyelvű gyakorló fordítók és tolmácsok körében végeztem. Kutatásom célja azoknak az attitűdöknek a feltérképezése, amelyeket a válaszadók a magyar és idegen nyelvű dialektusokkal (ezzel egy időben pedig – nyíltan vagy burkoltan – a sztenderddel) szemben megfogalmaznak, illetve azoknak a stratégiáknak az azonosítása, amelyeket – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – a nyelvjáráshoz köthető, nyelvjárásias elemek fordításában és tolmácsolásában alkalmaznak. A kutatás módszereit tekintve a hagyományos szociolingvisztikai vizsgálatokhoz kapcsolódik, tárgya pedig fordítástudományi vonatkozású.

A kérdéskör rendkívül összetett: a vizsgálatban részt vevő, magyar munkanyelvű fordítók és tolmácsok attitűdjeit egyrészt meghatározzák a sztenderdhez és a nyelvjárásokhoz köthető nyelvi ideológiák és mítoszok, melyek szerint a sztenderd a „helyes” nyelvváltozat, míg a nyelvjárások az iskolázatlan, egyszerű emberek nyelvhasználataként értelmeződnek, illetve valamilyen egzotikumként kezelendők (l. Lanstyák 2007; 2009). Másrészt a fordítók és tolmácsok mint professzionális beszélők/nyelvhasználók (l. Kontra 2005) a sztenderd alkalmazását a minőségi munka egyik ismérveként értelmezik. A nyelvi ideológiák értelmezési keretében ez a nyelvi standardizmussal hozható összefüggésbe: „a standardizmus képviselői úgy gondolják, hogy a standard nyelvváltozatot az adott beszélőközösség minden tagjának meg kell tanulnia, méghozzá a saját jól felfogott érdekében, a társadalmi előrehaladás nélkülözhetetlen eszközeként” (Lanstyák 2009: 33). A fordítási normák felől ugyanakkor fontos szempont a helyénvalóság kérdése is, amelynek értelmében a fordító és tolmács tudatában van annak az olvasó/hallgató által elvárt nyelvi normának, amelynek meg kell felelnie (Heltai 2004; 2005). A kutatás főként az általános nyelvi ideológiák (és mítoszok), illetve a professzionális nyelvhasználóknak a saját munkaeszközüikkel szembeni attitűdjeinek metszéspontját kívánja feltárni.

2. Szakirodalmi háttér

A nyelvjárás(ias) beszédmódhoz köthető elemek fordításának kérdéseit az elsősorban idegen nyelvű szakirodalom főleg a műfordítás (l. Newmark 1988; Berezowski 1997; Bonafini 1997; Epstein 2014), illetve az audiovizuális fordítás felől vizsgálja (l. Rittmayer 2009).

Newmark szerint a szépirodalmi szövegekben a nyelvjárásiaként értelmezett elemek elsődleges funkciója egy jellegzetes idő, tér és karakter megalkotása azzal a céllal, hogy a szerző ezzel hangsúlyozza a nyelvhasználat nem sztenderd mivoltát, az adott társadalmi osztályok közötti különbségeket, illetve a helyi jellegzetességeket (Newmark 1988: 195).

Epstein (2014) több stratégiát is leír a nyelvjárások, nyelvjáráshoz köthető nyelvi források fordítási lehetőségeiként:

1. törlés: mondatok, szakaszok, akár teljes fejezetek kihagyása, törlése;
2. standardizálás: a standard helyesírás, grammatika és szóhasználat alkalmazása;
3. megfeleltetés: a forrásnyelvi szöveg nyelvjárási elemeinek megfeleltetése a célnyelvi kultúrában megközelítőleg hasonló megítélésű és funkciójú nyelvváltozatéinak (földrajzi, társadalmi, kulturális, emocionális, sztereotípiás stb. szempontú megfeleltetés);
4. kompenzálás: célnyelvi nyelvjárási(as) elemek használata, de máshol, illetve eltérő mértékben;
5. adaptálás: a célnyelvi dialektusok egyikéhez való adaptálás;
6. grammatikai reprezentáció: nem standard nyelvtani elemek alkalmazása;
7. ortográfiai reprezentáció: nem standard helyesírás alkalmazása;
8. szókincsbeli reprezentáció: nem standard lexémák használata (Epstein 2014: 85).

Ezek a fordítási stratégiák alapvetően két lehetséges megközelítést körvonalaznak (elsősorban a műfordításon belül), amelyeket Yu 2017-es tanulmánya leír, és egyben bírál. Az egyik az ún. sztenderdizálás (vagy neutralizálás), amely során a nyelvjárási(as) forrásnyelvi szövegeket sztenderdre fordítják, illetve tolmácsolják. Tiittula és Nuolijärvi (2016) a sztenderdizálás szinonimájaként a normalizációt fordítási univerzáléként tárgyalja, melyet úgy határoz meg, mint a fordítók arra való hajlama, hogy a nem sztenderd beszélt nyelvi változatokat sztenderdre fordítsák.

Yu szerint ez az eljárás többek között a forrásnyelvi szöveg belső erőviszonyainak, illetve a beszédmódok különbözőségeinek törlését vonja maga után (Yu 2017: 55). A másik megközelítés szerint a fordítók megpróbálnak célnyelvi nyelvjárási megfelelőt találni, ezzel pedig sokszor „virtuális”, „mű”-nyelvjárásokat hoznak létre, hibrid dialektusokat, amelyek több célnyelvi nyelvjárás jellegzetességeit viselik magukon, de tulajdonképpen nem léteznek a célnyelvben (Yu 2017: 55).

Yu szerint a nyelvjárási(as) elemek fordításában elsősorban a két forrásnyelvi nyelvváltozat viszonyának a „lefordítását” kell elvégezni, amelynek során nemcsak a nyelvjárást, hanem a forrásnyelvi sztenderdet mint önmagában is változatos konstrukciót is figyelembe kell venni, hiszen a nyelvjárás nem egy független képződmény, hanem a sztenderddel való viszonyában értelmezhető (Yu 2017: 55).

Viszonylag kevés szakirodalmi munka foglalkozik a nyelvjárások tolmácsolásával, és azok is leginkább annak a fontosságára helyezik a hangsúlyt, hogy a tolmácsoknak a munkanyelvük nyelvjárási változatait is ismerniük kell (l. pl. Hadziabdic–Hjelm 2014; Tipton–Furmanek 2016). Elsődleges szempontként az is megfogalmazódott, hogy a tolmács feladata mindig a megértés elősegítése a célközönség szem előtt tartásával.

A vizsgálatban elsősorban arra kerestem a választ, hogy a gyakorló fordítók és tolmácsok milyen nyelvi attitűdöket fogalmaznak meg a sztenderddel és a nem sztenderd változatokkal szemben, illetve milyen stratégiákat követnek vagy próbálnak követni munkájuk során. Két hipotézist fogalmaztam meg: 1. a fordítás és tolmácsolás mint professzionális beszédmód kontextusában felerősödnek a forrás- és célnyelvi nem sztenderd elemekkel

szembeni negatív, illetve pozitív attitűdök; 2. a fordítók és tolmácsok munkájuk során fokozottan normakövetők, így hajlamosak elvetni a nyelvjáráások tudatos használatát mind a fordításban, mind a tolmácsolás során. Fontos szempont, hogy a műfordítással és szakfordítással kapcsolatos fordítási eljárások, stratégiák, attitűdök jelentős eltérés is mutathatnak egymástól, erre az elemzés során kitérek.

3. Módszertan és eredmények

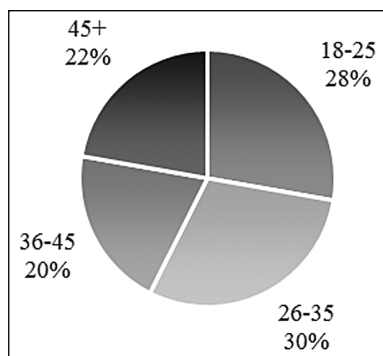
A vizsgálat anyagát egy digitális kérdőívre adott válaszok képezik: az adatgyűjtésre 2016 júniusa és 2017 januárja között került sor. Az online kérdőívet több Facebook-csoportban is megosztottam: ezek közül az egyik a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karán működő fordító és tolmács szak jelenlegi és volt hallgatóinak csoportja, a másik a *Minden, ami fordítás és tolmácsolás*, amelynek nagyrészt Magyarországon dolgozó szakemberek a tagjai. A félig strukturált kérdőív 19 kérdést tartalmaz, és 54 személy töltötte ki.

A kérdőív három tartalmi csoportra osztható: 1) a korra, lakhelyre, végzettségre, szakmai tapasztalatra vonatkozó kérdések; 2) a nyelvekkel és nyelvváltozatokkal szembeni attitűdökre vonatkozó kérdések; 3) a nyelvjárási elemek fordításával és tolmácsolásával kapcsolatos attitűdök, illetve stratégiák azonosítását célzó kérdések.

3.1. Általános adatok

A válaszadók 70,4%-a (38 személy) Magyarországon él, 20,4%-a (11 személy) Romániában, míg 9,3%-a más országokban (Németország: 2 adatközlő, Egyesült Királyság: 1, Spanyolország: 1, Oroszország: 1).

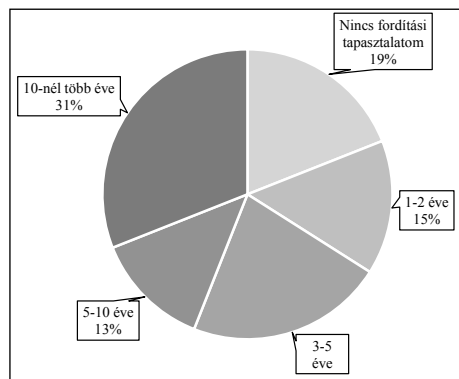
Életkori megoszlásuk a következő:

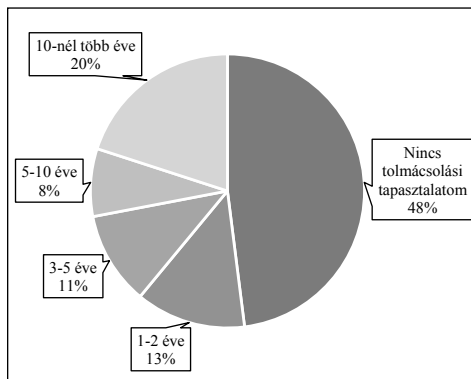
1. ábra. A válaszadók életkori megoszlása

A kérdőívet kitöltők 53,7%-a (29 személy) egyetemi végzettséget jelölt meg, 35,2% (19 személy) posztgraduális tanulmányokat (MA, PhD-képzést), 7,4% (4 személy) főiskolát, 1 személy középiskolát, míg 1 válaszadó még egyetemista. A szakirányok tekintetében 29 személy (53,7%) végzett fordító (és tolmács) szakot, 14 személy (25,9%) valamilyen bölcsészképzést, 2 személy mindkettőt, míg 9 (20,4%) egyéb képzést, mint például orvosi, közgazdaságtan, vegyészmérnöki, biológia, matematika, matematika-informatika.

A válaszadók szakmai tapasztalata két kérdésre adott válaszok alapján körvonalazódik. Az első: *Hány éve fordít?*, a második: *Hány éve tolmácsol?* Az eredményeket az alábbi két diagram tartalmazza:

2. ábra. Hány éve fordít?

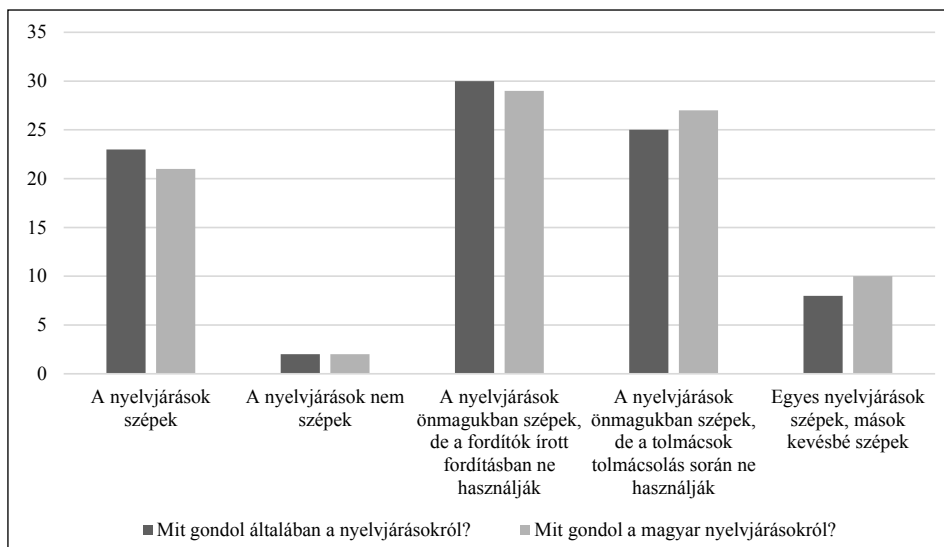
3. ábra. Hány éve tolmácsol?

Az eredményekből az látható, hogy a válaszadók sokkal kisebb aránya rendelkezik tolmácsolási tapasztalattal, mint fordítóival. A kérdőívek egyenkénti vizsgálatából az is látható, hogy sokan, akik fordítanak, nem tolmácsolnak (13 adatközlő), illetve 8-an úgy válaszoltak a kérdőívre, hogy sem fordítási, sem tolmácsolási tapasztalatuk nincsen, ám ezek mind fordító és tolmács szakot végeztek, tehát főiskolai/egyetemi tanulmányaik során végeztek ilyen jellegű tevékenységet. A tapasztalat hiánya azonban – ahogyan a későbbiekben látni fogjuk – nem akadályozta meg a válaszadókat abban, hogy véleményt formáljanak a nyelvjárásoknak a fordítói és tolmácsolási munka során való alkalmazásával kapcsolatban, még ha a célközönségnek egy elképzelt elvárása formájában is.

3.2. Nyelvvél, nyelvváltozatokkal szembeni attitűdök

A kérdőív második kérdéscsoportja a válaszadók nyelvvel, illetve különböző nyelvváltozatokkal (esetünkben nyelvjárásokkal) kapcsolatos attitűdjeit célozza. Az első kérdésre adott válaszként az adatközlőknek a saját nyelvhasználatukat kellett jellemezniük. 75,9%-uk (41 személy) szerint ők maguk kizárólag a köznyelvet használják, 16,7%-uk (9 személy) a köznyelvet és egy/több nyelvjárást is beszél, de nem keveri őket, és csak 4 adatközlő (7,4%) válaszolta azt, hogy a köznyelvet használja, de érezhető nyelvjárási beütéssel. A válaszadók csoportjának döntő többsége saját nyelvhasználatát a sztenderdnek megfelelőnek érzi.

A következőkben a válaszadóknak több opció közül kellett kiválasztaniuk, hogy mit gondolnak a nyelvjárásokról általában, illetve a magyar nyelvjárásokról, és több választ is megjelölhettek. A két adatsor között nincsenek jelentős különbségek, az adatokat az alábbi diagram tartalmazza:

4. ábra. A nyelvjárásokkal szembeni attitűdök

A 4. ábrából kiderül, hogy a válaszadók közül viszonylag kevesen gondolják azt, hogy a nyelvjárások, illetve egyes nyelvjárások nem szépek, a döntő többség szerint azonban nincsen helyük a fordításban és tolmácsolásban. Bár nincsenek jelentős különbségek, a válaszadók az írott fordítással kapcsolatban kissé szigorúbban ítélik meg a nyelvjárási elemek használatát. Ebben részben tetten érhető az, amit Lanstyák István nyelvi mítoszként ír le, mely szerint az írott nyelvnek mint felsőbbrendű nyelvváltozatnak kell szolgálnia a helyes nyelvhasználat mintájául (Lanstyák 2007), így abban a nyelvjárási elemeknek nincs helyük.

A kérdőívbe beemeltem az *Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdést is, amely például a Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat kérdőívében is szerepelt (l. pl. Fenyvesi 2005). A válaszadók fele, 27 személy a *nem tudom/nem válaszolok* opciót választotta, 11-en azt, hogy Erdélyben, 9-en Budapestet jelölték meg. A további adatok megoszlása a következő: magyarországi falvakban (4), magyarországi vidéki városokban (2), a Vajdaságban (1). Ezek az eredmények jelentős mértékben eltérnek a fent említett reprezentatív vizsgálat eredményeitől, ami annak is betudható, hogy a válaszadók többsége részesült általános nyelvészeti képzésben, mely szerint értelmezhetetlen a nyelvjárások esztétikai szempontú összehasonlítása.

3.3. Nyelvjárási elemek fordítása és tolmácsolása

3.3.1. Nehézségek

A következő kérdéscsoport a válaszadók tapasztalataira irányul, illetve azokra az attitűdökre és konkrét stratégiákra, amelyek a nyelvjárások fordítására és tolmácsolására irányulnak. Az elemzés során fontos megkülönböztetni a műfordításra és szakfordításra vonatkozó válaszokat, az azokkal kapcsolatos attitűdöket: az írott nyelvjárási szövegek nagyrészt a műfordítás területére sorolhatók, míg a tolmácsolás során a válaszadók az előadó forrásnyelvi, illetve a tolmács (tehát akár saját maguk) célnyelvi beszédprodukció-

ját ítélik nyelvjárásiásnak. Mivel a kérdések nem tértek ki a nyelvi szintekre, a válaszok hol a kiejtési, hol a lexikai, hol pedig a grammatikai, nyelvjárásiasként értelmezett elemek használatára vonatkoznak.

A válaszadók 25,9%-a (14 személy) fordított már nyelvjárási szöveget (jellemzően műfordításról van szó), 31,5%-a (17 személy) pedig tolmácsolt már nyelvjárási beszélőt. A nyelvjárási szövegek fordítási nehézségei a következő egységekbe csoportosíthatók, néhány példa kíséretében (a példákat betűhűen, javítás nélkül emelem be):

a) a megfeleltetés nehézségei, valamiféle „nyelvjárási ekvivalencia” alkalmazása vagy kerülése: „Az idegen nyelvjárás magyar megfelelőjét megtalálni. (Egy nyelvjárásból merítsek, vagy többől, mennyire legyen nyilvánvaló a nyelvjárásiasság.)”; „Hasonló mértékben, jellegben eltérő megfelelőt találni a magyar nyelvjárások között (nincsenek akkora eltérések, mint az eredeti nyelvben).”; „Hogy ne egy magyar nyelvjárásnak feleltessem meg egy-az-egyben, hanem egy sajátosat kreáljak.”;

b) a kultúrspecifikus elemek fordításának nehézségei, ismeretlen nyelvjárási szavak értelmezése: „A nyelvjárás számomra ismeretlen szavainak magyarázata”; „néhány mértékegység fordítása, melynek elnevezése az adott környéken alakult ki” „szlovák nyelvjárásból magyar nyelvjárásba fordítottam, nehéz volt megfelelőket találni, a szlovák megfelelőket nem tudtam hol keresni, nincs felhasználható irodalom ebben a témában”; „A szavak, terminusok, kulturális háttér.”; „Ha néha területspecifikus szavakkal találkoztam, amelyek nem egyeznek a hivatalos nyelvi változattal”;

c) stílári nehézségek. „Frappáns nyelvjárási kifejezés frappánsan visszaadni köznyelven”; „Stílári megfelelőt találni a célnyelven”; „Hogyan ültessem át úgy magyarra, hogy ugyanazt a szociokulturális és stilisztikai hatást keltse a megfelelő szöveghűség megőrzése mellett”.

A válaszokban körvonalazódik az a célkitűzés, hogy a fordítás ugyanazt a hatást váltsa ki, mint a fordított szöveg. A válaszadók fontosnak találják jelezni, hogy a forrásnyelvi szöveg nyelvjárási(as), sokak szerint pedig egyenesen elengedhetetlen „visszaadni a forrásnyelv eredeti szépségét, értékét, értelmét”, mindez értelemszerűen a műfordítás kontextusában.

A nyelvjárási(as) szövegek tolmácsolásában a válaszadók a legnagyobb problémaként a tolmácsolandó szöveg megértésének nehézségeit említik: ez vonatkozhat mind a kiejtésre, mind a beszédtempóra, mind a szókincsre. A forrásnyelvi szöveg azonnali megértése a tolmácsolás természete miatt elengedhetetlen, hiszen a tolmácsnak nincsen ideje olyan szavaknak, kifejezéseknek utánanézni, amiket nem ismer: „ismeretlen szavak, nehezen érthető kiejtés”; „a nyelvjárás megértése (kiejtés) + beszédtempó”, „szókincs, kiejtés”; „megérteni a beszélő által használt, számomra ismeretlen szavakat”; „A hallásértés”. Több válaszadó leírja ugyanakkor, hogy mivel ők maguk is beszélnek azt a nyelvjárást, nem volt nehézségük a tolmácsolandó szöveg megértésében: „nem voltak nehézségeim, mivel a beszélő szintén palóc nyelvjárással beszélt, amelyet ismerek és beszélek”; „nem voltak nagyobb nehézségei, mint más tolmácsolásnak, mivel otthon vagyok az adott nyelvjárársban”. Az egyik válaszadó célként a „megfelelő célnyelvi tájelemek” megtalálását jelölte meg, ebben tetten érhető az a – mások által is megfogalmazott – igény, mely szerint ha nem is sikerül nyelvjárásban tolmácsolni egy beszélőt, fontosnak tartják jelezni a hallgatóság felé, hogy az nyelvjárásban beszél.

3.3.2. Fordítási és tolmácsolási stratégiák

Arra a kérdésre, hogy *Ha fordított már nyelvjárási szöveget, milyen stratégiákat/eljárásokat alkalmazott?*, 13 személy válaszolta azt, hogy a célnyelvi szövegben elsősorban a köznyelvet használták, de fontosnak tartották érzékeltetni, hogy nyelvjárási szövegről van szó. 6 személy megpróbálta a forrásnyelvi nyelvjárást megfeleltetni egy célnyelvinek, míg 1 személy kizárólag a sztenderdet használta a fordításban.

A tolmácsolásra vonatkozó hasonló kérdésre 10 személy válaszolta azt, hogy a köznyelv használata mellett érzékeltetni próbálták, hogy nyelvjárást tolmácsolnak, míg 10 személy kizárólag a sztenderdet használta, a szóbeli szövegprodukció során tehát nagyobb arányban történt nyelvjárásról sztenderdre való fordítás.

3.3.3. Attitűdök

A következő kérdésben a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy mennyire értenek egyet az adott kijelentésekkel. Az eredményeket az alábbi táblázat tartalmazza.

	Egyáltalán nem érték egyet	Inkább nem érték egyet	Nem tudom	Inkább egyet-érték	Teljes mértékben egyetérték
A nyelvjárási forrásnyelvi szöveget nehezebb fordítani, mint a köznyelvet/sztenderdet	1	4	5	22	22
A nyelvjárási beszélőt nehezebb tolmácsolni, mint a köznyelvet/sztenderdet használót	1	3	5	17	28
Egy fordítónak sosem szabad a célnyelvi szövegben nyelvjárási elemeket használnia	20	10	9	11	4
Egy tolmácsnak sosem szabad nyelvjárási elemeket használnia a tolmácsolás folyamán	12	15	7	12	8
Elvárható, hogy egy tolmács mindig a köznyelvet/sztenderdet használja a tolmácsolás során	1	10	2	27	14
Elvárható, hogy a tolmács soha ne használja az anyanyelvjárást a tolmácsolás során	7	15	4	23	5
Egy nyelvjárást használó tolmács kevésbé szakszerű, mint egy, a köznyelvet/sztenderdet használó tolmács	19	8	7	16	4
A hallgatóság szereti, ha a tolmács nyelvjáráásban tolmácsol, mert izesebbnek érzi	14	17	15	7	1

	Egyáltalán nem érték egyet	Inkább nem érték egyet	Nem tudom	Inkább egyet-érték	Teljes mértékben egyetérték
A tolmácsolást hallgatókat nem zavarja, hogy a tolmács nyelvjárásban tolmácsol, a megértés a fontos	6	21	19	6	2
Sosem használnék nyelvjárást, amikor tolmácsolok	11	11	10	11	11
Nyelvjárásban beszélek, és tolmácsolás közben is ezt használom	37	7	10	0	0
A sztenderd/köznyelv használata egy minőségi tolmács ismérve	7	11	7	18	11

1. táblázat. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel?

Abban a válaszadók nagy többsége egyetért, hogy a nyelvjárási szövegeket nehezebb mind fordítani, mind tolmácsolni, azonban azzal inkább nem értenek egyet, hogy a fordítás, illetve tolmácsolás során nem szabad nyelvjárási elemeket használni. A válaszadók fele inkább egyetért azzal az elvárással, hogy a tolmácsok mindig a köznyelvet használják a tolmácsolás során, és szerintük nem feltétlenül igaz, hogy csak a megértés a fontos, és a hallgatókat ne zavarja az, ha a tolmács nyelvjárásban beszél. Az adatok szerint nincsen összefüggés egy tolmács szakmai felkészültségének megítélése, illetve az általa beszélt nyelvváltozat között, bár a sztenderd használatát összekapcsolják az elvégzett munka minőségével. Senki sem válaszolta azt, hogy nyelvjárásban beszélne, és a tolmácsolás során is ezt használja, és a nyelvjárást nem gondolják egzotikusnak, amit azért szerethet a hallgató, mert ízezebb. A nyelvjárásokkal szembeni attitűdök tehát meglehetősen ellentmondásosak.

3.3.4. Nyelvjárások: ahogy a fordítók és tolmácsok látják

A kérdőív utolsó részében a válaszadók kifejezheték álláspontjukat arról, hogy miért nem elfogadható vagy miért nem jelent gondot, ha valaki nyelvjárási elemeket használ a fordítás, illetve tolmácsolás során. A válaszok elemzése során körvonalazódott néhány tartalmi egység, amelyeket akár fordítási ideológiáknak is nevezhetünk, és amelyek azt jelzik, ahogyan a válaszadó fordítók és tolmácsok látják, illetve láttatják a nyelvjárásokat, nyelvjárási elemeket. Fontos szervezőelem a műfordítás-szakfordítás különbözősége, ez egyes válaszokban explicit módon megfogalmazódik. A műfordítás során lesz fontos a stílusis eszközként alkalmazott nyelvjárási elemek megfelelő átültetése, míg a szakszerű(tlen)ség-megértés szempontja inkább a szakfordításhoz kapcsolható:

a) a nyelvjárás alkalmazása szövegtípustól függ: „nem létezik »palócos szerződés« vagy »szögedies gépkönyv«. A műfordítás nyilván más kérdés”; „tudományos, hivatalos, azaz a formális szövegekben kerülni kell ezeket”;

b) a nyelvjárás stílusis eszköz: számos válaszból kiderül, hogy az adatközlők szerint a forrásnyelvi (irodalmi) szöveg nyelvjárási(as) elemei stílusesszközök, amint azt Newmark (1988) is leírja: „a cél az eredeti szöveg stílusának a visszaadása”; „a forrásnyelvi szöveg megfelelő átadása, érzékeltetése miatt indokolt lehet”; „egy fordításban kifejezetten hasz-

nos lehet egy karakternél, aki esetleg az eredeti szövegben is más nyelvjárásban beszél”; „színesebbé teheti” a szöveget; „a nyelvjárás használata önmagában szándékolt üzenetet közvetít”; „ha a műben jelentősége van a nyelvjárásnak, ezzel jellemezve egy embert (például egy vidéki embert), amelynek a mű írója jelentőséget tulajdonít, akkor a fordítónak kötelessége ezt érzékeltetni a célnyelvű olvasókkal”; „ha nyelvjárást használunk a fordításban, az megerősítheti az adott szöveg stílusát, és megmutatja a fordító kreativitását, amittől az adott szöveg egyeduralkodóvá válik”;

c) a nyelvjárás használata szakszerűtlenséget jelezhet: „Negatív konnotációk csatolódtak az évek során a nyelvjáráshoz, szakmaiatlan, műveletlen, nem profi fordító/tolmács látszatát keltheti a fogadóban”; „a fordítás-tolmácsolás akkor lehet leginkább professzionális, ha a sztenderdet használja”;

d) a nyelvjárásnak nincs helye a fordításban: „a nyelvjárás a saját közegébe való”; „elidegenítő hatása lehet”;

e) csak akkor alkalmazható, ha nem hátráltatja a megértést: („ha a célnyelvi közönség megérti az adott nyelvjárást”; „a magyar köznyelv és a nyelvjárások között nincs akkora különbség, amely a megértést veszélyeztethetné”; azért lehet gond, „mert a nyelvjárás/tájnnyelvi szakavak nem mindenki érti” vagy „mert sokszor a megértés fontosabb”;

f) a nyelvjárás alacsonyabb presztízsű, mint a sztenderd: azért gond a nyelvjárás alkalmazása, „mert a fordított munka nem felel meg a nyelvi normának”; „negatív konnotációk csatolódtak az évek során a nyelvjáráshoz”; „Nem elfogadható mivel a sztenderd nyelvet kell használnia (vagy meg kell adni a sztenderd nyelcimegyfelelőt [ti. nyelvi megfelelt] is)”; „A sztenderd mindenki számára érthető, elfogadott, a nyelvjárások nem”; „fordítás-kor a „sztenderd” nyelv használata erős stílusértéket, normát képvisel”.

Hasonló elképzelések érhetők tetten a tolmácsolással kapcsolatban is:

a) a nyelvjárás stílári eszköz: „a cél az eredeti beszéd stílusának a visszaadása”; „ha a közönség célja (...), hogy megismerje az adott régió szokásait, életstílusát, akkor fontos szerepet játszhat a nyelvjárásban történő tolmácsolás is”; „Adódhatnak olyan forrásnyelvi fordulatok, amelyek hangulatát valamelyik nyelvjárási elemmel lehet a legjobban visszaadni”;

b) a nyelvjárásnak nincs helye a tolmácsolásban: „a köznyelv használatát tartom szerencsésnek és hatékonynak”; „elidegenítő hatása lehet”; „megnehezíti az információ befogadását”; „Nehezen tudok elképzelni olyan politikai, gazdasági megbeszélést, ahol nem zavaró a nyelvjárás tolmácsolás. Kivételes esetben lazább vacsora során talán”; „nem elfogadható, törekednünk kell az irodalmi nyelv használatára”; „Másik helyzet az lenne, ha a tolmács eleve nyelvjárásban beszélne, ami szintén nem elfogadható”;

c) csak akkor alkalmazható, ha nem hátráltatja a megértést: „ha a nyelvjárás csak kiejtésben tér el a köznyelvtől, akkor hallgatóként egyszerűen zavarna, de a megértést nem befolyásolná”; „ha a hallgatók túlnyomó többsége nyelvjárást beszél, akkor nem jelent gondot”;

d) a nyelvjárás alacsonyabb presztízsű, mint a sztenderd: „a sztenderd nyelv szerintem egy bizonyos presztízszt ad a beszélőnek”; „Sajnos a nyelvjárást beszélőket sokszor »aluliskolázottnak« tartják”; „Ha az előadó nyelvjárásban beszél, annak nem igazán van jelentősége, ezért azt a tolmácsoló nem kell visszaadja, mert ezzel az előadót alázná meg a célközönség előtt”; „ha elkezdene nyelvjárásban beszélni, a sztenderd nyelvtől merőben eltérő tájshólással, akkor a hallgatóság nem tudna koncentrálni a tartalomra, mert vagy

nem értené, amit a tolmács tolmácsol, vagy a nyelvjárásán **szórakozna**”; „Egy tolmácsnak igenis el kell sajátítania a sztenderd nyelvhasználatot, hiszen ő csak egy közvetítő, ha jól teszi a dolgát, nem is veszik észre, hogy ott van”; „a sztenderd nyelvjárást mindenki érti, teljesen objektív, és mivel a tolmácsolás elsődleges ismérve az objektivitás, így ezt tartom elfogadhatónak”; „Nem véletlen, hogy van egy köznyelv”; „a fordítók és tolmácsok normaközvetítő szerepet is vállalnak munkájuk során.”

e) nincsenek jelentős különbségek a magyar nyelvjárások között: „Egyébként jobban fejtsé ki, mit ért nyelvjárás alatt, mert a magyarban jóformán nincs nyelvjárás, csak kiejtésbeli különbségek, nem úgy pl. mint a hollandban, vagy a németben. Mert attól hogy valaki »ízesen« beszél, még nem kell, hogy éppen nyelvjárásul beszél”;

Több válaszadó szerint is szükség van a nyelvjárások „emancipációjára”: „ha az emberek többet hallanának más nyelvjárásokat is, jobban elfogadnák azoknak a létezését és azt, hogy aki más dialektusban beszél nem egyenlő azzal, hogy az illető »alsóbbrendű«”; „szívesebben látnék egy színesebb, kevésbé előítéletes magyar nyelvet”.

Következtetések

A kutatás első hipotézise, mely szerint a fordítás és tolmácsolás kapcsán felerősödnek a forrás- és célnyelvi nem sztenderd elemekkel szembeni negatív, illetve pozitív attitűdök, részben beigazolódtott. A válaszadók a sztenderdet tartják a leghasznosabbnak, a megértést leginkább biztosítónak, bár árnyalnak: mindig a célközönség a fontos, a fordítónak/tolmácsnak átlátszónak kell lennie, ezt pedig leginkább a sztenderddel éri el. A válaszokból kiderül, hogy a fordítók és tolmácsok tudatában vannak azoknak a nyelvi normáknak, amelyeknek meg kell felelniük. Többen is megfogalmazzák, hogy szerintük éppen a célközönség az, ami nem fogadja el a nyelvjárások használatát, nekik pedig ezt tiszteletben kell tartaniuk.

A második hipotézis, mely szerint a fordítók és tolmácsok munkájuk során fokozottan normakövetők, így elvetik a nyelvjárások használatát mind a fordításban, mind a tolmácsolás során, részben igazolódtott be. Általában valóban elvetik a nyelvjárások használatát, írott fordításban kizárólag a műfordításban látják helyénvalónak, akkor is csak stiláris eszközként. A tolmácsolás során a legfontosabb szempontként a megértés jelenik meg: ha az adott nyelvjárást a célközönség érti, akkor használható, de inkább kerülendő.

Hivatkozások

- Berezowski, Leszek 1997. *Dialect in Translation*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bonaffini, Luigi 1997. Translating Dialect Literature. *World Literature Today* 71/2: 279–288.
- Epstein, B. J. 2014. Are There Blacks in Europe?: How African-American Characters Are (or Are Not) Translated. In: Epstein, B. J. (ed.): *True North: Literary Translation in The Nordic Countries*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge. 84–93.
- Fenyvesi Anna (ed.) 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.

- Hadziabdic, Emina–Hjelm, Katarina 2014. *Arabic Speaking Migrants' Experiences of the Use of Interpreters in Healthcare: a Qualitative Explorative Study*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4071792/> (2017. 02. 10.)
- Heltai Pál 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128/4: 407–434.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129/1: 30–58.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? In: Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok*. Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka. 175–202.
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest. 174–212.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1: 27–44.
- Newmark, Peter 1988. *A Textbook of Translation*. Prentice-Hall International, New York–London.
- Rittmayer, Allison M. 2009. *Translation and Film: Slang, Dialects, Accents and Multiple Languages*. <http://digitalcommons.bucknell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=chr> (2017. 08. 23.)
- Tiittula, Liisa–Nuolijärvi, Pirkko 2016. *Changing Norms in Translated Finnish Fiction: A Study of Non-standard Varieties*. <http://www.ijll.uni-mainz.de/index.php/ijll/article/view/75> (2017. 08. 15.)
- Tipton, Rebecca–Furmanek, Olgerda 2016. *Dialogue Interpreting. A Guide to Interpreting in Public Services and the Community*. Routledge, London–New York.
- Yu, Jing 2017. Translating 'Others' as 'Us' in *Huckleberry Finn*: Dialect, Register and the Heterogeneity of Standard Language. *Language and Literature* 26/1: 54–65.

Summary

In translation and interpreting training one of the most significant challenges is preparing the students for translating and interpreting modes of speaking in the source language that are understood as belonging to dialectal varieties of the given language. The students and the practicing translators themselves often face the question how to translate such elements: should they use the standard variety of the language, or should they try to find a target language equivalent for the particular dialectal elements or texts.

The article is based on a survey conducted among translators and interpreters with Hungarian as their working language. The aim of the research was mapping the attitudes that the respondents formulate regarding Hungarian dialects, dialects in general and the standard language itself. I also wanted to pinpoint the strategies that are (voluntarily or involuntarily) applied in translating and interpreting such elements.